

FCR YAYIN LTD.

Genel Yayın No. | General Publication Number: 1849

FCR Sertifika No. | Certificate Number: 46550

ISNI: 0000 0004 4657 1968

ROR ID: ror.org/00zznvq98

Alt Marka | Imprint: Fecr

Yayın No | Publication Number: 1095

Kitap Adı : Ebû Hâtim Er-Râzî'nin İsmaili Düşüncedeki Yeri ve Önemi

Alt Başlık : İsmâiliyye'nin Teorisyeni ve Rey Başdâisi

Book Title : The Place and Significance of Abû Hâtim al-Râzî in Ismaili Thought

Subtitle : The Theorist of İsmâ'ilism and the Chief Dâ'î of Rayy

ISBN : 978-625-8724-44-8

DOI : doi.org/10.70458/fcr.9786258724448

Yazar | Author: Adem Gün | orcid.org/0009-0002-3291-7342

Kurum | Institution: Diyanet İşleri Başkanlığı

ROR ID: ror.org/007x4cq57

Yayın Türü: Kitap | Publication Type: Book - Editorial

Yayın Dili: Türkçe | Language: Turkish

Ebat | Dimensions: 13,5 x 21 cm

Baskı Sayısı | Edition: 1

Sayfa Sayısı | Pages: 424 (xviii + 406)

Yayın Tarihi | Publication Date: Şubat | February 2026

Yayın Yeri | Place of Publication: Ankara, Türkiye

Mizanpaj ve Kapak | Layout and Cover Design: FCR

Baskı ve Cilt | Printing and Binding: NY MATBAACILIK (Sertifika no: 50732)

Konu Kategorisi | Subject Categories

BIC: HRAX - İslamiyet | Islam

BISAC: REL037000 - Din / İslam / Genel | Religion / Islam / General

THEMA: QRAX - İslam | Islam

LC Classification: BP195.5 - İslam mezhepleri – Şii fırkalar – İsmailiyye | Islamic sects – Shi'ah – Ismailites

DEWEY: 297.8 - İslam mezhepleri ve fırkaları | Islamic sects and movements

WoS Category: Din | Religion

WoS Citation Topics Meso: İslam Araştırmaları | Islamic Studies

WoS Citation Topics Micro: Şii'lik Araştırmaları | Shi'ite Studies

Scopus Subject Areas: Din Araştırmaları | Religious Studies

Atf Bilgisi | Cite as: Gün, Adem. *Ebû Hâtim Er-Râzî'nin İsmaili Düşüncedeki Yeri ve Önemi: İsmâiliyye'nin Teorisyeni ve Rey Başdâisi*. Ankara: FCR Yayın Ltd.-Fecr, 2026.

© Tüm hakları Saklıdır | All rights reserved: FCR YAYIN LTD.

Hacı Bayram Mah. Boyacılar Sk. No: 14/1 06050

Altındağ-Ankara/TÜRKİYE • Tel: +90 (312) 310 08 60

www.fcr.com.tr • fcr@fcr.com.tr

Ebû Hâtim Er-Râzî'nin İsmaili Düşüncedeki Yeri ve Önemi

-İsmâiliyye'nin Teorisyeni ve Rey Başdâfisi-

Adem GÜN

Ankara 2026

Yazar Hakkında | About the Author

Adem GÜN

1975 yılında Sivas'ta doğan yazar, ilköğretim ve İmam-Hatip Lisesi'ni burada tamamladıktan sonra 1993 yılında girdiği Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden 1998 yılında mezun oldu. Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı Din Eğitimi Bilim Dalı'ndaki, "İbn Haldûn'un Mukaddime'deki Din Eğitimi ile İlgili Görüşleri" teziyle 2002 yılında yüksek lisans eğitimi ni tamamladı. Yine aynı üniversite ve enstitüde Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı İslam Mezhepleri Tarihi Bilim Dalı'ndaki, "Ebû Hâtim er-Râzî'nin İsmailî Düşüncedeki Yeri ve Önemi" adlı teziyle doktora derecesini kazandı. 2001 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı olarak murakıp unvanı ile çalışmaya başlayan ve hâlen bu görevini sürdürmekte olan yazar, evli ve iki kız babasıdır.

The author, born in Sivas in 1975, completed his primary education and Imam-Hatip High School in his hometown. He graduated in 1998 from the Faculty of Theology at Dokuz Eylül University, which he entered in 1993. In 2002, he completed his master's degree at the Department of Philosophy and Religious Studies, Division of Religious Education, at the Social Sciences Institute of Cumhuriyet University, with a thesis entitled "Ibn Khaldun's Views on Religious Education in the Muqaddimah."

He later earned his Ph.D. at the same university and institute, in the Department of Basic Islamic Sciences, Division of History of Islamic Sects, with his dissertation titled "The Place and Significance of Abu Hatim al-Razi in Ismaili Thought."

The author began working in 2001 as a murakıp (inspector) under the Presidency of Religious Affairs and continues to serve in this position. He is married and the father of two daughters.

Kitap Hakkında

Ebû Hâtim er-Râzî'nin İsmailî Düşüncedeki Yeri ve Önemi

İsmâiliyye'nin Teorisyonu ve Rey Başdâisi

İsmailiyye, Şia içinde yer alan başlıca ekollerden birisidir. Mezhebe atfedilen değişik isimler bulunmakla birlikte en yaygın kullanımlardan birisi Bâtuniyye'dir. Mezhep mensupları, daha sonra olumsuz bir anlam kazanan "bâtini" tanımlamasıyla da anılır olmuşlardır. Bundan dolayı yazarımızın mensubu olduğu İsmailiyye mezhebi, bazı klasik İslam mezhepleri tarihi eserlerinde İslam dini içinde din dışılık ve gâli/aşırı fikirlere sahip olmakla itham edilmiştir. Daha sonraki birtakım faaliyetleri dolayısıyla İsmaililer, terör ve bu tür faaliyetlerle birlikte anılır olmuşlardır. İsmailiyye mezhebi ve mensuplarıyla ilgili oluşan bu algılar büyük oranda siyasi nedenlere dayanmaktadır. Tarihî süreç içinde özellikle Abbasilerle Fatımiler arasında yaşanan ve oldukça sert geçen mücadele, dinî/itikadi alana da yansımış ve Müslümanlar arasındaki ayrılığın derinleşmesine neden olmuştur. İsmailiyye'nin oluştuğu hicri üçüncü asırda Abbasi devletinin şiddetli baskısı nedeniyle İsmailiyye, faaliyetlerini gizli bir şekilde yürütmek zorunda kalmış ve bu dönem, "gizli davet dönemi" olarak adlandırılmıştır.

İsmailiyye'nin gizli davet dönemindeki temel düşüncesi, Muhammed b. İsmâil'in ölmediği ve zulümle dolan yeryüzünü adaletle doldurmak üzere "mehdi-kaim" olarak geri döneceğidir. Ancak Ubeydullah el-Mehdî'nin, beklenen mehdinin kendisi olduğu, artık davetin açık yürütüleceğini ilan etmesiyle mezhep içinde yeni bir dönem başlamış ve bir ayrılık yaşanmıştır. İsmailiyye'de yaşanan bu ayrılıkla birlikte Ubeydullah'ı imam olarak kabul edenler, daha sonra Fatımiler olarak adlandırılan grubu oluşturmuştur. Buna karşın onun imametini kabul etmeyip Muhammed b. İsmâil'in "mehdi-kaim" olarak geri döneceğini beklemeye devam edenler ise Karmatiler olarak adlandırılmıştır. Yazarımız Ebû Hâtim er-Râzî de Ubeydullah el-Mehdî'nin imametini kabul etmeyip Muhammed b. İsmail'in dönüşünü beklemeye devam edenler arasında yer almıştır. İsmailiyye adlandırmasını kullanmasından dolayı mezhebin teorisyenlerinden gösterilen yazar, bunun yanında Rey dairelerinden birisi olarak mezhebin Horasan-Mâverâünnehir bölgesinde yayılmasında önemli rol üstlenmiştir.

Ebû Hâtim er-Râzî, tarihi tam bilinmemekle birlikte 3/9. yüzyılın ikinci yarısından sonra doğmuş ve 322/934 yılında vefat etmiştir. Dolayısıyla onun hayatını sürdürdüğü 3-4/9-10. yüzyıllar, İsmailiyye'nin erken dönemlerini ifade etmektedir. Yazar, belirtilen dönemde davet faaliyetlerine odaklanmış, mezhebin hem geniş halk kitleleri arasında yayılmasına hem de yöneticiler tarafından kabul edilmesine çalışmıştır. Bu hedefler doğrultusunda önemli başarılar elde edilmiş ancak bir süre sonra durum tersine dönmüştür. Bu süre içinde Ebû Hâtim er-Râzî, önemli eserler meydana getirmiştir. Bunlardan birisi, mezhep mensupları için yazmış olduğu *Kitâbü'z-Zîne fî Kelimâti'l-İslâmiyyeti'l-Arabiyye*'dir. Üç ciltten oluşan ve ilk iki cildi Arap dili ve dinî terimler sözlüğü mahiyetinde olan eserin üçüncü cildi de mezhepler tarihi alanıyla ilgilidir ve İsmaili bir yazar tarafından yazılıp günümüze ulaşan ilk mezhepler tarihi kitabıdır. Onun *A'lâmü'n-Nübüvve* adlı eseri ise zındık olarak bilinen ünlü filozof Ebû Bekir Zekeriyya er-Râzî ile nübüvvet tartışmalarını ihtiva etmektedir. Bu kitabı önemli ve değerli kılan şey ise nübüvvetin bilimsel ve felsefi bir tarzda savunulmasıdır. Ebû Hâtim er-Râzî'yi mezhep içinde önemli kılan başka bir husus ise İslam şeriatının yürürlüğünü savunmasıdır. O, bu düşüncesini savunmak ve mezhep içinde kabul ettirmek için *Kitâbu'l-İslâh* adlı eserini yazmıştır. Bu eser, Mâverâünnehir daisi Neseffî'ye ve onun, İslam şeriatının yürürlükten kaldırıldığı düşüncelerini içeren *Kitâbu'l-Mahsûl* adlı eserine karşı yazmış olduğu bir reddiyedir. Yazar, İsmaili davet faaliyetlerindeki başarısı ve yazmış olduğu eserler ile mezhebin önemli figürlerinden birisidir. İslam'ın üç temel dini esası olan Uluhiyet, nübüvvet ve ahiret konularında Müslüman ana bünyeyle esastan bir ayrılık içinde değildir. Özellikle de İslam şeriatı hakkındaki yaklaşımıyla İsmailiyye içinde Hz. Muhammed'in şeriatının savunucusu olmuş ve bu yönüyle Fatımi İsmailileri arasında da kabul görmüştür.

Anahtar Kelimeler: Ebû Hâtim er-Râzî; İsmailiyye; Bâtıniyye; Karmatiler; *Kitâbü'z-Zîne*; *A'lâmü'n-Nübüvve*; *Kitâbu'l-İslâh*

About the Book

The Place and Significance of Abū Ḥātim al-Rāzī in Ismaili

Thought

The Theorist of Ismāʿīlism and the Chief Dāʿī of Rayy

Ismāʿīlism is one of the main schools within Shia Islam. Although different names have been attributed to this sect, one of the most common designations is Bāṭiniyya. Over time, the members of this sect have also been referred to as “Bāṭini,” a term that later acquired a negative connotation. For this reason, the Ismāʿīlī sect, to which our author belonged, has been accused in classical Islamic sectarian history works of having heterodox and extremist views. Due to some later activities, the Ismāʿīlīs have also been associated with terrorism. These perceptions about the Ismāʿīlī sect and its followers are largely rooted in political factors. Over the course of history, the intense struggle between the Abbasids and the Fatimids has significantly influenced the religious and theological sphere, further deepening the divisions among Muslims. When considering the conditions of the period in which Ismāʿīlism emerged, this situation becomes apparent. Due to the severe repression by the Abbasid state, the Ismāʿīlī movement, which played a leading role in opposition circles, was compelled to operate covertly and this phase came to be known as the “Era of the Hidden Imams.”

The fundamental belief of Ismāʿīlism during the secretive propagation (daʿwa) period was that Muḥammad b. Ismāʿīl had not died and that he would return as the “Mahdī-Qāʾim” to establish justice on earth, which had been filled with oppression. However, when ʿUbayd Allāh al-Mahdī declared himself the awaited Mahdī and announced that the propagation would now be conducted openly, a new phase began within the sect, leading to internal divisions. Those who accepted ʿUbayd Allāh as their imam later formed the group known as the Fatimids. In contrast, those who rejected his imamate and continued to wait for the return of Muḥammad b. Ismāʿīl as the Mahdī-Qāʾim were referred to as the Qarṣiyyans. Our author, Abū Ḥātim al-Rāzī, was among those who did not recognize ʿUbayd Allāh al-Mahdī’s imamate and continued to await the return of Muḥammad b. Ismāʿīl. Due to his use of the term Ismāʿīliyya,

he is considered one of the theorists of the sect. Additionally, as one of the dā'īs of Rayy, he played a crucial role in spreading the sect in the Khurāsān and Transoxiana regions.

Abū Ḥātim al-Rāzī was born sometime after the second half of the 3rd/9th century, though the exact date remains unknown, and he passed away in 322/934. Thus, his lifetime coincided with the early period of Ismā'īlism. During this period, he focused on propagation activities, striving to both spread the sect among the masses and gain acceptance from rulers. While significant successes were achieved in line with these goals, the situation later took a turn for the worse. During this time, Abū Ḥātim al-Rāzī authored several important works. One of them, *Kitāb al-Zīna fī al-Kalimāt al-Islāmiyya al-ʿArabiyya*, was written for the sect's followers. This work consists of three volumes, the first two of which serve as a dictionary of Arabic language and Islamic religious terminology. The third volume is related to sectarian history and is the first extant sectarian history book written by an Ismā'īlī author. Another significant work, *A'lām al-Nubuwwa*, documents his discussions on prophethood with the renowned deist philosopher Abū Bakr Zakariyyā' al-Rāzī. This book is particularly valuable because it defends the concept of prophethood in a scientific and philosophical manner. Another aspect that makes Abū Ḥātim al-Rāzī significant within the sect is his advocacy for the continued validity of Islamic law (Sharia). To defend and establish this view within the sect, he wrote *Kitāb al-Iṣlāḥ*, a refutation directed at the Transoxianan dā'ī al-Nasafī and his book *Kitāb al-Maḥṣūl*, which argued that Islamic law had been abrogated. Through his successful propagation activities and his writings, Abū Ḥātim al-Rāzī became one of the most prominent figures of the Ismā'īlī sect. In particular, his stance on Islamic law earned him recognition even among the Fatimid Ismā'īlīs as a defender of an authentic Muslim perspective.

Keywords: Abū Ḥātim al-Rāzī; Ismā'īliyya; Bāṭiniyya; Qarmaṭians; *Kitāb al-Zīna*; *A'lām al-Nubuwwa*; *Kitāb al-Iṣlāḥ*

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	xiii
ÖN SÖZ	xv
GİRİŞ	1
Araştırmanın Amaç ve Önemi	1
Araştırmanın Yöntemi ve Sınırlılıkları	5
Araştırmanın Kaynakları	15
İsmaili Kaynaklar	15
İsmaili Olmayan Klasik Kaynaklar	19
Çağdaş Kaynaklar ve Tezler	22
Kavramsal Çerçeve	28
İsmaililik/Karmatilik	28
Bâtınilik	40
Gulat	46
BİRİNCİ BÖLÜM	
1. EBÛ HÂTİM ER-RÂZÎ ÖNCESİ DİNÎ ve MEZHEBÎ DURUM	49
1.1. Ebû Hâtim er-Râzî Öncesi Dinî ve Mezhebî Durum	49
1.2. Ebû Hâtim er-Râzî'nin Siyasi-Ekonomik Sosyo-Kültürel ve Dinî Çevresi	53
1.2.1. Siyasi-Ekonomik Çevresi	53
1.2.2. Sosyo-Kültürel Çevresi	64
1.2.3. Dinî-Mezhebî Çevresi	72
1.3. Ebû Hâtim Öncesinde İsmailiye	80
1.3.1. İsmailiye'nin Ortaya Çıkışı	80
1.3.2. Gizli Davet Dönemi	92
1.4. Fatimi-Karmati Bölünme	99
1.5. Horasan-Mâverâünnehir Bölgesinde İsmaililik	106
1.6. İsmaili Hareketin Dinî ve Felsefi Arka Planı	113
1.6.1. Felsefi Geleneklerin İsmaili Düşünceye Etkileri	123

İKİNCİ BÖLÜM

2. EBÛ HÂTİM ER-RÂZÎ'NİN HAYATI ESERLERİ ve İLMÎ KİŞİLİĞİ

	137
2.1. Hayatı	137
2.2. Eserleri	144
2.2.1. Kitâbü'z-Zîne	147
2.2.2. A'lâmü'n-Nübüvve	156
2.2.3. Kitâbu'l-İslâh	162
2.2.4. Eserlerindeki Temel Tartışma Konuları ve Mezhebî Kimliğinin Eserlerine Yansımaları	166
2.3. İlmî Kişiliği	174
2.3.1. Dil Bilimci Olarak Ebû Hâtım er-Râzî	180
2.3.2. Mezhepler Tarihçisi Olarak Ebû Hâtım er-Râzî	183
2.3.3. Dinler Tarihi Alanına Katkıları	195
2.3.4. Felsefi ve Bilimsel Yönü	203
2.3.5. Bilgi Nazariyesi ve Epistemolojik Yaklaşımı	208
2.4. İsmaili Edebiyata Katkıları	214
2.4.1. İsmaili Düşünce İçindeki Etkinlik ve Konumu	214
2.4.2. Felsefi İsmaililiğe Yönelik İtirazları	222

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. EBÛ HÂTİM ER-RÂZÎ'NİN TEMEL GÖRÜŞLERİ

	229
3.1. Tanrı/Uluhiyet Anlayışı	231
3.1.1. Allah'ın İsim ve Sıfatları Hakkındaki Görüşleri	236
3.1.2. Uluhiyet İnancının Temeli Olarak Tenzihçi Yaklaşım	243
3.1.3. Tenzihçi Yaklaşım Örneği Olarak Ru'yetullah Meselesi	247
3.2. Yaratılış ve Kozmogoni Anlayışı	250
3.2.1. Ontolojik Varlıkların Ele Alınışı ve Yaratılış Sürecindeki Yerleri	256
3.2.2. Madde ve Âlemin Yaratılışı	262
3.2.2.1. Yaratılışın Son Aşaması Olarak İnsan ve Onun Değeri	264
3.3. Nübüvvet Anlayışı	266
3.3.1. Nübüvvetin Gerekliliği	266
3.3.2. Ebû Hâtım er-Râzî'nin Nübüvvetle İlgili Tartışmalardaki Konumu	270

3.3.2.1. Ebû Hâtim er-Râzî'nin Nübüvvetin İspatı Mahiyetinde ve Gerekliliğiyle İlgili Sunduğu Deliller	279
3.3.2.2. Hz. Peygamber'in Üstün Özellikleri ve Ahlakından Hareketle Nübüvvetinin İspatına Yönelik Sunduğu Deliller	283
3.3.2.3. Hz. Peygamber'in Nübüvvetine Delalet Eden Mucizeler	288
3.3.3. İsmaili Nübüvvet Anlayışı	291
3.3.4. Devrî Tarih Anlayışı	294
3.3.5. Vahiy ve Melek Anlayışı	299
3.3.6. Din ve Şeriat Anlayışı	309
3.4. İmamet Anlayışı	318
3.4.1. İmamet Düşüncesi ve Düşüncenin Temellendirilmesi	323
3.4.2. İsmaili İmamet Nazariyesi	328
3.4.3. Mehdilik Düşüncesinin İsmaililiğe Girişi ve Çerçevesi	335
3.5. Ahiret Anlayışı	341
3.5.1. Kıyamet Anlayışı	345
3.5.2. Cennet-Cehennem Anlayışı	347
3.5.3. Ahiretle İlgili Kavramlar ve Değerlendirmeleri	353
3.5.4. Kaza ve Kader Hakkındaki Düşünceleri	357
SONUÇ	365
KAYNAKÇA	375
DİZİN	401

KISALTMALAR

AÜSBE	: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
Bkz.	: Bakınız.
BÜİFD	: Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.
CÜİFD	: Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.
Çev.	: Çeviren.
DEÜİFD	: Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı.
Ed.	: Editör.
FÜİFD	: Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.
Haz.	: Hazırlayan.
İA.	: İslam Ansiklopedisi.
İFAV Y.	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
İSAM Y.	: İslamî Araştırmalar Merkezi Yayınları.
KURAMER Y.	: Kur'an Merkezi Yayınları.
MEBİA	: Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi.
MÜSBE	: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
Nşr.	: Neşreden.
OMÜSBE	: On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
PÜİFD	: Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.
SBE.	: Sosyal Bilimler Enstitüsü.
TDVİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.
TDVY	: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
Thk.	: Tahkik.

ÖN SÖZ

İslam mezhepleri, İslam düşüncesinin kurumsallaşmasını ifade eden beşerî oluşumlardır. Mezheplerin oluşmasında dinî saikler ön planda olmakla birlikte sosyal, kültürel, siyasi, ekonomik vb. etkenler önemli rol oynamıştır. Bu nedenle tüm mezhepler, ortaya çıktıkları dönemlerin şartlarını taşımakta ve bölgelerin renklerini yansıtmaktadır. Birer canlı organizma olarak mezhepler, içinde doğdukları dönem ve şartlar doğrultusunda dinî metinlere getirdikleri yorumlarla devirleri, milletleri ve devletleri önemli ölçüde etkilemişlerdir. Mezheplerin teşekkülünde kendilerine kuruculuk atfedilenler ve önde gelen şahsiyetler müstesna bir yere sahiptir. Onlar birer sembol kişiliklerdir ve şahıslarında çeşitli yaklaşımların temsilciliğini üstlenmişlerdir. Oluşumları itibarıyla mezhepler, İslam tarihinin değişik evrelerindeki anlayış, mücadele ve değişimin göstergeleridir. Bu değişim sürecinde ,ayrılıkların sebebi olan mezhepler, çoğu zaman da siyasi çekişmelerin etkisinde kalmışlardır. Meydana gelen ayrılıklar bazen Müslümanlar arasındaki iktidar mücadelesinden bazen de onlar arasındaki çatışma ve ayrılıkları körüklemek isteyenlerden kaynaklanmıştır. Bu nedenle İslam Mezhepleri Tarihi alanındaki çalışmalar oldukça önemlidir.

Mezhepler aynı zamanda Müslümanlığın farklı şekillerde yaşanmasıyla da ilgilidir ve kattıkları zenginlik göz önünde bulundurulduğunda tüm İslam mezhepleri değerlidir. İslam mezhepleri içinde Şia ve onun ekollerinden birisi olarak İsmailiyye'nin İslam düşüncesine ve Müslümanlara önemli katkıları olmuştur. İsmailiyye, imametin Ca'fer es-Sâdık'tan sonra oğlu İsmâil'den devam etmesi gerektiğini savunan ve imameti Muhammed b. İsmâil'den sürdürenlerdir. Bu ekolün ayırt edici vasıflarından birisi, İsmâil b. Ca'fer'e atfedilen muhalif karakter doğrultusunda

hareket etmesi, ve bu yapıdakileri ve bazı aşırı grupları bünyesinde toplamasıdır. İslam tarihinin önemli bir kesitini oluşturan Abbasiler dönemindeki mücadelenin taraflarından birisi de İsmailiyye'dir ve mezhep, o dönemde cereyan eden hadiselerde önemli rol oynamıştır. Mezhep, Abbasiler döneminde değişik isimler ve olaylarla anılmakla birlikte erken dönemlerden itibaren ekol içinde bazı isimler öne çıkmıştır ki bu simalardan birisi de Ebû Hâtim er-Râzî'dir (322/934). Yazar, mezhebin dailerinden olup mezhep içinde meydana gelen ilk bölünmede Muhammed b. İsmâil'in mehdi-kaim olarak geri döneceğini savunan Karmatiler tarafında yer almıştır. Aynı zamanda İsmailiyye'nin Horasan-Mâverâünnehir bölgesinde yayılmasında önemli rol üstlenmiştir. Bunda, yazdığı eserlerin büyük etkisi vardır.

Ebû Hâtim er-Râzî'nin günümüze ulaşan eserlerinden en hacimli olan *Kitâbü'z-zîne fî kelimâti'l-İslâmiyyeti'l-Arabiyye*, dinî terimler sözlüğü olup mezhep mensuplarına genel kültür kazandırmak amacıyla yazılmıştır. Ancak ele alınan kelami terimler nedeniyle bu eser İslam düşünce ve kültürüne önemli katkılar sunmuştur. Bu yönüyle *Zîne*, mezhep dışındaki Müslümanlar için de önemli bir başvuru kaynağı olmuştur. Üçüncü cildi ise mezhepler tarihi konularını ihtiva etmektedir ve bu bölüm, İsmaili bir yazar tarafından yazılıp günümüze ulaşan ilk mezhepler tarihi kitabıdır. Ebû Hâtim'in *A'lâmü'n-Nübüvve* adlı eseri ise zındık olarak bilinen ünlü filozof Ebû Bekir Zekeriyya er-Râzî ile nübüvvet tartışmalarını içermektedir. Buradaki nübüvvet savunusu ile de İslam düşüncesine büyük katkıda bulunmuştur. Dönem itibarıyla İslam'ın yayıldığı bölgelerdeki farklı dinî ve felsefi görüşler tarafından nübüvvet müessesesine karşı direnç gösterenlere karşı Ehl-i Sünnet mensuplarının da faydalandığı bir eser olmuştur. Yazarın *Kitâbu'l-İslâh* adlı eseri ise mezhep içi tartışmaları ihtiva etmektedir ve İsmaili yönünün görüldüğü eserdir. Burada, mezhep içindeki İslam şeriatının yürürlükten kal-

dırıldığını savunanlara karşı çıkmaktadır. Yazar, mezhep içinde İslam şeriatının yürürlüğünü savunarak hem İslam esaslarına bağlılığa vurgu yapmış hem de Abbasilerin İsmaililer hakkındaki İslam dışılık ve ibaha iddialarının genellenmesine engel teşkil etmiştir. Bu tür durumlar nedeniyle o, İsmailiye içindeki önemli referanslardan birisi olmuştur. Belirtilen hususlar göz önünde bulundurulduğunda Ebû Hâtim er-Râzî'nin İslam düşüncesine yaptığı katkının önemi ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle böyle bir yazarın temel görüşleri ve İsmaili düşüncedeki yerinin ortaya konulması önemlidir. Zira Müslümanlar arasındaki ayrılıkların sebeplerinden birisi, birbirleri hakkındaki yanlış bilgi ve algılardır. Bunların giderilmesi yakınlaşmayı da getirecektir. Bu nedenle Müslümanlar arasındaki en sert mücadelenin yaşandığı gruplardan birisine mensup bir yazar olarak Ebû Hâtim'in çalışılmış olması önemlidir.

Başta böyle bir şahsı ve konuyu çalışmayı öneren, çalışma süreci boyunca içeriğin oluşturulması, kaynak temini, bu süreçteki yönlendirmeleri, tez yazımındaki tashih ve katkılarıyla desteğini esirgemeyen danışman hocam sayın Prof. Dr. Ali Avcu'ya teşekkürü borç biliyorum. Bunun yanında yine değerli fikirleriyle katkılarını esirgemeyen ve desteğini her daim yanımda hissettiğim kıymetli Prof. Dr. Metin Bozkuş hocama müteşekkirim. Aynı şekilde bu süreçte katkıda bulunan Tez İzleme Kurulu Sınavı üyesi sayın Prof. Dr. Yusuf Yıldırım'a ve çok kıymetli katkılarıyla tezimin bu hâle gelmesinde büyük emeği bulunan muhterem Prof. Dr. Metin Özdemir ve Prof. Dr. Muzaffer TAN hocalarıma da şükranlarımı sunuyorum. Doktora tahsiline başlamam için teşvikte bulunmanın dışında öğrencilik sürecimin her aşamasında, tezin okunması ve tashihinde olmak üzere her daim yardımda bulunan, murakıp olarak uzun yıllar birlikte çalışmış olmaktan memnuniyet duyduğum kıymetli dostum Doç. Dr. Ömer AKTAŞ'a da teşekkür ediyorum. Bununla birlikte bana doktoram boyunca

desteğini esirgemeyen, vazifelerimi omuzlayarak yükümü hafifleten, rehavete kapıldığımda uyararı, azimle çalıştığımda teşvik eden biricik eşim Hatice'ye ve mutluluk kaynağım canım kızlarım Aycan Efza ve Revna Aybike'ye sonsuz müteşekkirim...

Dr. Adem GÜN
Sivas 2025